

Ю. А. МИЦИК (Київ)

МИКОЛА КОВАЛЬСЬКИЙ

(До 70-річчя з дня народження)

Відомий український історик Микола Ковальський народився 19 березня 1929 р. у старовинному Острозі, що на Волині, у вчительській сім'ї. Батько – Павло Миколайович Ковальський (1887-1965) – походив із священницького роду, відомого ще у XVIII ст. Саме на честь діда – сільського волинського священника о. Миколи Ковальського – і було названо майбутнього історика. Мати – Лідія Олександрівна Ковальська (1895-1983) – походила з вчительського роду Кікеців. Роди Ковальських та Кікеців дали Україні і визначних науковців, і педагогів, і діячів українського національно-визвольного руху. Досить сказати, що дядько майбутнього історика – Микола Миколайович Ковальський (1885-

1944) – з молодих літ брав участь у національно-визвольному русі українського народу, був членом таких політичних українських партій як РУП, ТУП, УСДРП, пізніше – членом Центральної Ради, працював у її Генеральному Секретаріаті. Після поразки української національно-визвольної боротьби у 1921 р. та вимушеної еміграції до Польщі він очолив у 30-х рр. Український Центральний Комітет. Загинув у гітлерівському концтаборі Дахау.

Тітка майбутнього історика – Марія Олександрівна Кікець (1910-1996) також брала участь в українському національно-визвольному русі. Опинившись в еміграції, вона стала дружиною відомого українського вченого і громадського діяча Льва Биковського (1895-1992), який був одним з засновників Української Вільної Академії Наук (УВАН) у США та Українського Історичного Товариства (УІТ). Нещодавно УІТ сповістило про заснування окремого пропам'ятного фонду для відзначення пам'яті Л. Биковського та М. Кікець (Биковської).

Зростаючи в родині української патріотичної інтелігенції, у старовинному Острозі, де все дихало історією, М. Ковальський завжди тягнувся до книг, до знання, мріяв стати педагогом й істориком. Перед Другою світовою війною він був присутній при зустрічі матері з видатним польським педагогом Янушем Корчаком і ця зустріч запам'яталася йому на все життя. Вибух війни приніс і перші тяжкі враження.

У 1942 р. лише випадок врятував хлопця від кулі озвірілого поліцая-кавказця. Після вигнання з Волині гітлерівців її стали "зачищати" від УПА загони НКВД. Дружина Миколи Павловича – Любов Кирилівна, надзвичайно добра і чуйна людина, яка дуже рано зійшла в могилу (померла від раку наприкінці 1972 р. у 30-річному віці), з великим хвилюванням розповідала автору цих рядків свої дитячі спогади про те, як енкаведисти скидали тіла забитих парубків і дівчат у центрі Острога і пильнували за місцевими жителями, арештовували тих, хто розпізнав серед загиблих своїх сина чи доньку...

У 1946 р. М. Ковальський закінчив із золотою медаллю СШ № 1 Острога, а у наступному – острозьке педучилище. Після цього майбутній вчений вступив на історичний факультет Львівського держуніверситету. Там на нього найбільше враження справили лекції І. Вейцківського, Г. Гербильського, Г. Глядківської, Д. Похилевича і особливо Я. Кіся. На одному курсі з М. Ковальським навчався відомий пізніше історик, дослідник опришківського руху В. Грабовицький, майбутній аспірант Миколи Павловича, дослідник доби Б. Хмельницького М. Кучернюк (помер у 1996 р.). У 1950 р. через нестатки М. Ковальський мусив перейти на заочне відділення, а працювати став у рідному Острозі (у краєзнавчому музеї, у СШ № 3). У 1952 р. він закінчив університет з відзнакою і був рекомендований до аспірантури, але вступ до неї відбувся тільки наступного року. Після закінчення аспірантури (1953-1956) він працював у львівському обласному інституті вдосконалення вчителів (1956-1958). У червні 1958 р. він успішно захистив кандидатську дисертацію на тему: "Зв'язки західно-українських земель з російською державою" (др. пол. XVI-XVII ст.) (Львів, 1958).

Після успішного захисту стало можливим ефективніше зайнятися наукою і М. Ковальський переходить працювати у Львівський музей етнографії та художніх промислів АН України (1959-1963), де невдовзі очолив відділ. Молодой вчений з ентузіазмом проводить науково-дослідницькі експедиції, збирає по галицьких та волинських селах етнографічні матеріали, укладає картотеку сільськогосподарських знарядь, якою і нині користуються науковці, друкує ряд статей. Близькими колегами по роботі у музеї стали тоді видатний український етнограф Павло Жолтовський, З. Болтарович, К. Матейко та ряд інших. М. Ковальський шукає нових шляхів в етнографічних пошуках, звертає особливу увагу на особливості життя й побуту шахтарів молодого вугільного басейну України (Львівсько-Волинського), подумує про докторську

дисертацію з даної проблематики. Здавалося, вчений світ скоро буде вітати молодого й перспективного доктора-етнографа, тим більше, що в музеї була створена відповідна творча атмосфера, база для досліджень у цій галузі. Та не так склалося, як гадалося... Життя українських, та й взагалі радянських вчених, було у порівнянні з життям вчених Заходу набагато тяжчим і складнішим. Над кожним висів дамоклів меч, намальований на знаку КГБ, а вчені, особливо українські, були під потужним ідеологічним пресом, їхня діяльність жорстко контролювалася, не могло бути й мови про якийсь “самвидав” чи “тамвидав” без тяжких наслідків для автора, який посмів вийти за межі, окреслені компартійною системою. Врешті з головою вистачало всіх побутових труднощів, бо квартирне питання не було вирішене за всі 70 з лишком років радянської влади. На той час Микола Павлович вже був одружений, мав двох маленьких дочок – Ірину (1962 р.н.) і Тетяну (1963 р.н.). Нескінченні переїзди з одного кутка в інший, відсутність найменшого шансу отримати хоча б однокімнатну квартиру у Львові...

Але сила волі і любов до науки у Миколи Павловича були безмежними. Він долав труднощі, пробиваючи, як франківський Каменяр, у міцній скелі вихід до джерел. Найсильнішим ударом для Миколи Павловича стала тоді смерть його дружини Любові Кирилівни Ковальської (Жижко), а перенесений внаслідок цього інфаркт змусив пригальмувати темп науково-дослідницької роботи. Однак ця робота не зупинилася!

У місті “чавуну та сталі”, на “батьківщині застою”, у Дніпропетровську (колись Кодаці і Січеславі) Ковальський відродив традицію українознавчих досліджень, яку розвивали свого часу Адріян Кащенко, Василь Біднов, Яків Новицький та ін., особливо Дмитро Яворницький – “козацький батько”. У 1967 р. М.Ковальський став працювати доцентом кафедри історії СРСР та УРСР ДДУ, викладаючи переважно джерелознавство та історіографію. Істфак ДДУ був у середині 50-х років закритий і відновив свою діяльність лише у 1965 р. Штати були забиті нашвидкоруч змобілізованими вчителями та відставними партайгеноссе. Істориків, дійсно гідних цього високого звання, можна було порахувати по пальцях. Саме їм, однак, в умовах “ідеологического факультета”, яким був істфак, довелося бути “білими воронами”. Чимало хто з оточення заздрило Миколі Павловичу, його колосальній ерудиції, науковому таланту, любові до нього студентів, а тому чинив йому різноманітні перепони. Вченого змушували тягти нескінченні й безглузді партійні “нагрузки”, зловживали його добротою, через що й виходило, що “горлове” навантаження у Миколи Павловича постійно було одним з найбільших на кафедрі. Пишу це для того, щоб читач зрозумів, в яких тяжких умовах доводилося робити науку вченому, яку високу ціну за науку ним заплачено, щоб уявити, наскільки міг би бути більшим його доробок, якби були створені більш-менш пристойні умови для наукового пошуку культурних діячів України XVI-XVII ст. Уже у 1968 р. на істфаці ДДУ було видруковано перший з часів Яворницького солідний науковий збірник (“Из истории местного края”) і

стаття Миколи Павловича, присвячена подіям останньої третини XVII ст., була єдиною, котра стосувалася козацьких часів. У наступні роки М. Ковальський звертає посилену увагу на записки іноземців про Україну XV-XVIII ст. і одночасно з київським дослідником Д. С. Наливайком відроджує призабуту традицію дослідження цих важливих пам'яток, цінних джерел з історії України. Пише М. Ковальський і про українських письменників-полемістів (І. Вишенський), і про українських друкарів XVI ст., не полишає і етнографічних уподобань. Першою книгою М. Ковальського стало дослідження під назвою "Джерела про початковий етап друкарства на Україні" (Дніпропетровськ, 1972.). Здавалося, невдовзі буде докторська дисертація з цієї проблематики. Однак йшов 1972 р. Москва посилила свій антиукраїнський курс. П. Шелеста було замінено вірним другом Брежнєва В. Щербицьким, а ідеологічним шефом став відвертий українофоб Маланчук, прозваний в українських національно-патріотичних колах "українським Пол. Потом". Вже той факт, що Ковальський посмів видати у зрусифікованому Дніпропетровську історичне дослідження з XVI-XVII ст. та ще й українською мовою, викликав невдоволення. До того ж це важливе дослідження містило в собі повне зібрання документів друкаря І. Федоровича (Федорова) і документів про нього, причому й таких, що свідчили про його немосковське походження. Тому й не було дивним, що книга дніпропетровського дослідника була не тільки замовчана, але й викликала невдоволення в офіційних колах. Її не сприйняло керівництво Інституту історії АН України, а "некто" Молодчиков ще й гостро вичитував Ковальському за те, що він взагалі посмів видати книгу українською мовою та подекуди послатися на проскрибовані імена, насамперед на митрополита Іларіона (Івана Огієнка). У самому Дніпропетровську у будинку на вул. Короленка, де знаходилася "Контора Глибокого Буренія", стали "цікавитися" "новим Яворницьким". Долучилися й неприємності за позитивну рецензію на докторську дисертацію відомого українського вченого В. Г. Сарбея, котрого тоді навіть змусили переробити й перевидати автореферат дисертації і гальмували її захист. До речі, М. Ковальський, як і тодішній зав. кафедри історії СРСР та УРСР проф. Д. П. Пойда, від свого позитивного відгуку не відмовився. У світлі цих подій стає зрозумілішим, чому створену в ДДУ у 1972 р. "під Ковальського" кафедру джерелознавства та історіографії передали під керівництво не йому, а іншій людині, далекій і від джерелознавства, і від історіографії... За таких умов продовжувати дослідження історії українського книгодрукування XV-XVII ст. ставало небезпечним. Москва пильно стерегла "свого інтересу" і вимагала беззастережного послуху від українських науковців, які мали зокрема проголошувати, що книгодрукарство в Україну прийшло зі Сходу від нібито московита Федорова. Дійсного українського першодрукаря Швайпольта (Святополка) Фіоля вивели за дужки українського книгодрукування, а будь-які спроби відшукати в Україні друкарів до Федорова були заборонені. Так була грубо перервана дискусія про початки

українського книгодрукування, а львівського архівіста Ореста Мацюка, який знайшов сліди інших українських друкарів дофедорівського етапу (крім Фіюля) було відлучено від історичної науки і зроблено невіззним. О. Мацюк мусив відмовлятися від численних запрошень на зарубіжні конференції філігранологів, а свою докторську дисертацію захистив вже в незалежній Україні.

У зв'язку з вищезгаданими обставинами М. П. Ковальський мусив змінити проблематику своїх наукових зацікавлень. В міжчасі він особливо активну увагу приділяв своїм аспірантам та студентам, поринув у бібліографію, видав ряд наукових статей, присвячених запискам іноземців, що писали про Україну XVI-XVII ст. (твори француза А.Теве, німця Р.Гайденштайна, німецька хроніка "Театр Європи", німецька історико-географічна книга XVII ст. з історії Північного та Західного Причорномор'я – "Цианея"). Вчений упорядковував також матеріали своєї праці в польських архівах у 1970 р. Доречно нагадати, що в повоєнні часи українські дослідники тривалий період були позбавлені змоги працювати в польських архівосховищах і М.П. Ковальський поруч з Я.Д. Ісаєвичем та ще деякими науковцями першими відновили шлях до польських архівів, прокладений колись ще Грушевським, Крип'якевичем та ін. Архівознавчими статтями та усною інформацією Миколи Павловича, його зв'язками з рядом провідних польських науковців, насамперед з проф. Антоні Подразою, щасливо скористалася нова генерація українських дослідників...

Велике значення для дніпропетровського вченого мала зустріч з відомим білоруським істориком, видавцем літописів Великого князівства Литовського, Миколою Миколайовичем Улащиком, який тоді мешкав у Москві. Саме М.М. Улащик порадив Миколі Павловичу зайнятися аналізом археографічних публікацій джерел з історії України 1569-1647 рр., тобто від Люблінської унії до початку Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр. Ця порада припала до душі М.П. Ковальському і він, маючи вже солідну ознайомленість з величезною кількістю різноманітних і розпорошених, ще й рідкісних, видань джерел з історії України козацької доби, швидко став реалізовувати поставлене завдання. Вже у 1977 р. вийшла з друку перша частина його монографії "Джерела та джерелознавство історії України XVI – першої пол. XVII ст.", а у 1978-1979 рр. – ще три. Тут слід відзначити дещо специфічне становище ДДУ. Цей вуз, як і Харківський держуніверситет, у 1966 р. оголосили "базовим" і вивели з-під влади Києва, підпорядкувавши його Міністерству вищої та середньої освіти СРСР у Москві. Таким чином були посилені промосковські впливи на "батьківщині застою", але, як кажуть, "нет худа без добра". Видавничий відділ ДДУ був позбавлений опіки маланчуківських фельдфебелів, а московські чиновники були дещо ліберальніші і не ставили автоматично червоного світла перед виданнями, що стосувалися історії України козацької доби, особливо, коли вони були друковані російською. Якщо у Москві затверджували план, то автор міг за свій

рахунок (!) видати учбовий посібник обсягом до 5 друкованих аркушів. Можна написати окрему статтю про те, як Микола Павлович, а потім і його учні домогалися внесення в план своїх пропозицій; як добивалися їх видання, причому у більшому обсязі. Отже, монографія, замаскована під навчальний посібник (хоча й дійсно її можна було використати у такій якості), побачила світ і одразу ж стала настільною книгою для спеціалістів. На жаль, більшому поширенню заважали малий наклад і існуюча система бібліотечного розподілу, за якою, наприклад, певну кількість і так малого накладу треба було передати бібліотекам Середньої Азії та Сибіру, а от скажімо до Західної України, Білорусі, Литви, не кажучи вже про Польщу, нічого або майже нічого не потрапляло. Користуючись нагодою, висловлюю пропозицію про переклад одним томом всієї монографії М.П. Ковальського, котра, як побачимо, мала своє продовження. Уже в перших частинах монографії дніпропетровський історик висвітлив процес розвитку української археографії, розширення джерельної бази дослідження історії України 1569-1647 рр., подав дуже важливі висновки щодо класифікації та систематизації джерел тощо.

Книга стала помітним явищем в розвитку вітчизняної історичної науки і не випадково їй були дані позитивні рецензії в Україні (перша спеціальна рецензія на книгу М.П. Ковальського була написана одним з провідних українських істориків Ф.П. Шевченком), потім у Білорусі (М.Ф. Спиридонов), Росії (В. М. Автократов, О. П. Пронштейн), Польщі (Ф. Селицький, Й. Мотулевич), США (П. Грімстед-Кеннеді). Тим не менш, готова дисертація не була навіть розглянута в Інституті історії АН УРСР у Києві. Формальною підставою відмови була відсутність монографії (!), фактичною ж небажання тодішніх керівників Інституту історії мати справу з дисертаціями, присвяченими проблемам козацької минушини. Тут добре пам'ятали ідеологічні "накачки", у котрих постійно критикувалися ті, хто нібито ідеалізує старовину, князів та гетьманів; пам'ятали і вигнання з Інституту історії у 1972 р. ряду відомих науковців, в т.ч. О. Апанович, М. Брайчевського, Я. Дзири, О. Компан та ін.

Тут слід сказати, що М.П. Ковальський був саме істориком-джерелознавцем і природно хотів захищатися по цій рідкісній і нині спеціальності (тоді вона мала шифр: 07.00.09 – джерелознавство та історіографія). Крім Києва кваліфікаційні Вчені ради по захисту докторських дисертацій по "нуль – дев'ятці" існували також у Москві, Ленінграді й Томську. Оскільки Ленінград та Томськ лежали таки далеченько від Дніпропетровська, М.П. Ковальський звертається до ближчої (територіально!) Москви, а конкретніше – на кафедру джерелознавства МДУ, очолювану тоді проф. В. Ковальченком. Останній був відомим спеціалістом і доброю людиною і одразу зрозумів значення роботи свого земляка тому й погодився прийняти її до обговорення на кафедрі. Однак і тут знайшлися бажаючі проявити "бдительность" і зайвий раз вставити палиці в колеса української історіографії. Деким з московитів була поставлена під сумнів сама назва

дисертації, декому здалося неприпустимим, що немає окремого розділу, присвяченого російсько-українським зв'язкам і т.д. По суті вимагалось написати нову докторську дисертацію! Після такого роду зауважень багато хто капітулював і відмовлявся від подальших спроб подання шовіністично-бюрократичних твердинь. Але волиняк Ковальський був не з числа таких! Він поринув у архіви, щоб мати належну джерельну базу свого дослідження, залучив нові матеріали та дослідження, ще й організував дві всесоюзні конференції (IV джерелознавча та VIII історіографічна), на котрих весь цвіт тодішніх радянських науковців з різних республік (маються на увазі насамперед історики – джерелознавці та історіографи) змогли ознайомитися з науковим доробком дніпропетровського вченого, навколо якого виник потужний науковий осередок. Досить швидко вийшли наступні частини його монографії (було видано 9 частин), значний цикл статей тощо. Були, до речі, висвітлені актуальні питання, пов'язані з Литовською Метрикою, структурою джерельної бази з історії України XVI-XVII ст., проаналізовані акти з історії міст України, знайдено в архівах велику кількість локаційних та магдебурзьких грамот, які, зокрема, дозволили удревнити ряд українських міст тощо. Серед нових частин монографії знайшлося місце і для джерел з історії російсько-українських зв'язків, як того вимагали мало кому відомі нині “світочі” з МДУ. Тепер уже неможливо було замовчувати потужний науковий доробок М.П. Ковальського і його високу кваліфікацію як вченого, який уже очолював кафедру джерелознавства та історіографії ДДУ. У 1984 р. М.П.Ковальський успішно захистив в МДУ докторську дисертацію “Джерела з історії України XVI – першої половини XVII ст.”

У подальші роки проф. М.П. Ковальський видав велику кількість книг, статей, методичних розробок, загальне число яких сягнуло 300. Але справа не в кількості, а в якості цих робіт! Це все стає зрозумілішим нині і не випадково уже вийшли статті, в котрих аналізується внесок вченого в розвиток української історіографії (дослідження С.В. Абросимової, О.А.Удода та інших). На наш погляд, науковий доробок професора Ковальського заслуговує спеціального комплексного дослідження і сподіваємося, що це буде зроблено невдовзі. Не ставлячи за мету розглядати тут праці шановного професора, підкреслимо його велику заслугу як організатора історичної науки, як творця власної історичної школи, чого досягає далеко не кожен з маститих дослідників. М. П. Ковальський же створив власну школу в особливо тяжкий час, ще й буквально на голому місці. Саме у Дніпропетровську, котрий являв собою у повоєнний час пустелю Аравійську, коли йдеться про українознавчі дослідження, виник життєдайний оазис. За майже 30-річний період своєї діяльності у ДДУ Майстер дав путівку в життя близько 30 кандидатам історичних наук, з котрих шестеро вже стали докторами історичних наук, професорами, мають власних учнів, причому переважна більшість аспірантів Миколи Павловича досліджувала саме українознавчу проблематику, ще й козацької

доби. Це дало змогу навіть у тих складних умовах зберегти й примножити творчий потенціал української історичної науки, причому саме в тій галузі, котру колонізатори намагалися приректи на повільне згасання.

“Школа Ковальського” (раніше її називали “дніпропетровською школою”) вигідно вирізняється особливою любов'ю до історичних джерел, критичного їх аналізу, побудування концепцій на міцній джерельній основі, логікою і аргументованістю висновків, точністю, чим нагадує традиції німецької школи ерудитів. Декому з сучасних українських істориків такий академізм здається старомодним. Але це оманливе враження! Мода приходить і йде собі геть, а наука залишається. Це особливо актуально в наш час. Україна переживає тяжкий економічний стан, що негативно відбивається на розвитку науки і культури, в т.ч. й історичної науки. Ліквідація всіляких заборон мала й деякі побічні, часом негативні наслідки. Історію стали “штовхати” аматори, оккультисти, особи, які плутають історію з ненауковою фантастикою і дискредитують українську історичну науку своїми писаннями (досить згадати “Путь ариев” Ю. Канигіна). Деякі відомі дослідники заходилися ревно пересаджувати новомодні західні теорії та вчення на український ґрунт, забуваючи, що не все в них є раціональним та істиним, що оголошення історії не наукою, а різновидом художньої літератури, веде до деградації. За таких умов, які ми переживаємо нині, принципи, які сповідуються проф. М. П. Ковальським та іншими чільними українськими істориками, дозволяють зберегти і розвинути історичну традицію, кращі здобутки в цій галузі української науки.

Талант М. П. Ковальського як історика й педагога успішно розвивався і в умовах горбачовської перебудови і особливо в умовах незалежної Української держави. Саме проф. Ковальський був ініціатором створення осередку Українського історичного товариства у Дніпропетровську (він став і членом редколегії “Українського історика”, не кажучи вже про ряд інших видань), саме він доклав значних зусиль, щоб у ДДУ було створено Археографічну комісію як філію Археографічної комісії НАН України, пізніше перетворену на Дніпропетровське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України (1991р.) У наступному році він передав відділення автору цих рядків, воліючи залишитися на посаді завідувача кафедри джерелознавства та історіографії ДДУ. Ці організаційні перетворення, здійснені при першорядній участі проф. Ковальського, принесли свої плоди і могли б перетворити дніпропетровський осередок джерелознавців у особливо потужній. Однак в дійсності дана тенденція в стінах ДДУ була перервана. Звичайно, свою роль відіграли і загальновідомі економічні труднощі. Але справа не тільки в них. Показово, що з волі тодішнього ректора ДДУ В.Ф. Приснякова Дніпропетровське відділення ІУА НАН України не дістало, всупереч його обіцянкам, навіть однієї кімнати! Курс ректора призвів за свідченням преси до того, що ДДУ, який входив у десятку кращих вузів колишнього СРСР, “з'їхав” на 11 місце в Україні. Університет мусили покинути десятки

докторів та кандидатів історичних наук. Одними з перших, хто опинився за стінами рідної “альма матер”, стали історики-україністи... По суті, в межах ДДУ “школа Ковальського” припинила своє існування, але її члени активно працюють у провідних вузах та академічних установах України (Київ, Запоріжжя, Остріг; в самому Дніпропетровську – у обласному історичному музеї, Гірничій Академії) та Канади (Едмонтон). Про ці події в ДДУ неодноразово писалося, в тому числі й автором цих рядків (в “Українському слові”), тому немає потреби повторюватися. Нагадаємо тільки, що сам проф. Ковальський повернувся до рідного Острога, де при його активній участі була відроджена Острозька Академія – найстаріший в Україні вищий навчальний заклад. Тут шановний вчений працює проректором по науці Острозької Академії, тут сформував осередок УІТ. Як колись у Дніпропетровську, у Острозі формується нове покоління учнів Миколи Павловича, уже відбулися захисти кандидатських дисертацій аспірантів з Острога, керівництво над написанням яких здійснювалося шановним професором. Зовсім недавно побачило світ енциклопедичне видання: “Острозька Академія XVI-XVII ст.” (Острог, 1997), головним редактором і найактивнішим автором якого є М. П. Ковальський. Це видання стало важливою подією у всьому культурному житті України і є зразком для наступних історико-культурологічних праць енциклопедичного типу, насамперед для аналогічного видання, присвяченого Києво-Могилянській Академії, що має бути опублікованим до 2000 року від Різдва Христового.

Господь Бог дав Миколі Павловичу прожити 70 нелегких, але сповнених шляхетних діянь і маємо надію, що дасть йому сягнути і столітнього ювілею! Своє 70-річчя Микола Павлович Ковальський зустрічає у повсякденній невсипущій праці, віддаючи всі свої сили історичним дослідженням, вихованню і підготовці нових генерацій вчителів і науковців для блага рідної України, у турботах про своїх рідних близьких! Нехай же Господь Бог дасть Вам, дорогий Миколо Павловичу, многая літа, а в праці добрий успіх! З роси та з води Вам!